

**ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών**

**Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας**

**Δωρεές και κληροδοτήματα μνήμης στην ελληνορωμαϊκή
Ανατολή**

Συνοπτική έκθεση αποτελεσμάτων μεταδιδακτορικής έρευνας

Μεταδιδακτορική ερευνήτρια: Δρ. Καλλιόπη Λεμπιδάκη

Επόπτρια: Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Σοφία Ανεζίρη

Αθήνα 2021

Η μεταδιδακτορική έρευνα διεξήχθη από 30/11/20017 έως και 30/11/2021, διάστημα κατά το οποίο εργάστηκα κατά κύριο λόγο στη βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών (Blegen Library) και δευτερευόντως στη βιβλιοθήκη της Γαλλικής Σχολής και στη βιβλιοθήκη του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου για όσο χρονικό διάστημα η πανδημία επέτρεψε την ερευνητική εργασία σε αυτές τις βιβλιοθήκες. Επιπλέον είχα τη δυνατότητα να αναζητήσω επιστημονικές δημοσιεύσεις στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Αμβούργου κατά τη διάρκεια της παραμονής μου στο Αμβούργο στο πλαίσιο της εκεί ομιλίας μου. Σε όλη τη διάρκεια της ερευνητικής εργασίας μου είχα τη διαρκή επιστημονική καθοδήγηση της επόπτριάς μου, Αναπληρώτριας Καθηγήτριας Σοφίας Ανεζίρη, η οποία γενναιόδωρα προσέφερε τη βοήθειά της σε κάθε στάδιο της έρευνας και για οποιοδήποτε επιστημονικό ζήτημα.

Κατά τη διάρκεια της μεταδιδακτορικής έρευνας εντοπίστηκαν και συγκεντρώθηκαν στοιχεία σχετικά με ελληνικές και λατινικές επιγραφές, οι οποίες μνημονεύουν δωρεές και κληροδοτήματα *sub modo*, που αφορούν στη φροντίδα ταφικών χώρων και στην απόδοση μεταθανάτιων τιμών από τον χώρο της ελληνορωμαϊκής Ανατολής (Μικρά Ασία και Ελλάδα) κατά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Περίοδο. Η μελέτη αυτών των επιγραφών οδήγησε σε μια σειρά από ομιλίες και δημοσιεύσεις στις οποίες αξιοποιούνται τα πορίσματα της έρευνας. Αυτές οι δημοσιεύσεις, που περιγράφονται παρακάτω, αποτελούν τους πρώτους καρπούς της επιστημονικής έρευνάς μου και δεν εξαντλούν το υλικό και τις πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν, τα οποία με την κατάλληλη επεξεργασία μπορούν να οδηγήσουν σε περαιτέρω ομιλίες και δημοσιεύσεις εν ευθέτω χρόνω.

Πιο συγκεκριμένα, ορισμένα από τα αποτελέσματα της έρευνάς μου παρουσιάστηκαν στις ακόλουθες τρεις επιστημονικές ανακοινώσεις:

1) Η ομιλία με τίτλο «An Endowment *sub modo* from Imperial Akraiphia (Boiotia)» παρουσιάστηκε στο σεμινάριο (Workshop) που έλαβε χώρα στις 13.3.2018 στο Αμβούργο και διοργανώθηκε από την Καθηγήτρια Kaja Harter-Uiboruu (Τμήμα Ιστορίας του Πανεπιστημίου του Αμβούργου).

Κατά την ομιλία παρουσιάστηκε και συζητήθηκε η επιτύμβια επιγραφή IG VII.2725 (2^{ος} αι. μ.Χ.) από την Ακραιφία της Βοιωτίας, η οποία μνημονεύει μια δωρεά *sub modo* αλλά και άλλες νομικές ρυθμίσεις. Σκοπός των ρυθμίσεων είναι η διασφάλιση της διάθεσης του ταφικού μνημείου σύμφωνα με τη βούληση της ιδρύτριας και η απόδοση λατρευτικών τιμών στα δύο αφηρωισμένα τέκνα της ιδρύτριας. Στην

ανάλυση της επιγραφής πολύ χρήσιμη υπήρξε η αναφορά και σε άλλες επιγραφές από τον χώρο της ελληνορωμαϊκής Ανατολής αλλά και της Δύσης, οι οποίες επιτρέπουν να γίνει πλήρως κατανοητό το είδος των νομικών ρυθμίσεων που αναφέρονται στην επιγραφή από την Ακράϊφια και που, είναι σημαντικό να τονιστεί, θεσπίστηκαν από μια γυναίκα που εμφανίζεται να λειτουργεί χωρίς τη συνδρομή *κυρίου*, αλλά και να γίνουν πλήρως κατανοητές η λειτουργία και οι επιπτώσεις αυτών των ρυθμίσεων στο επίπεδο πόλης.

Κατά τη διάρκεια της διαμονής μου στο Αμβούργο για την πραγματοποίηση της ομιλίας, είχα την ευκαιρία να επισκεφτώ το ερευνητικό πρόγραμμα των *Inscriptiones Graecae* (IG: <http://ig.bbaw.de>) της Ακαδημίας Επιστημών του Βερολίνου (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften) και να συνομιλήσω με τους ερευνητές που εργάζονται εκεί. Κατά την επίσκεψη αυτή, ο Καθηγητής Klaus Hallof είχε την καλοσύνη να μου δώσει τη δυνατότητα να εξετάσω ένα έκτυπο της επιγραφής από την Ακράϊφια, το οποίο φυλάσσεται στο αρχείο του προγράμματος. Η εξέταση αυτού του εκτύπου επέτρεψε να πραγματοποιήσω τον πρώτο έλεγχο του κειμένου που δημοσιεύσαν οι εκδότες της επιγραφής και να κατανοήσω καλύτερα τη διάταξη του κειμένου στον λίθο και τα χαρακτηριστικά της γραφής. Το έκτυπο αυτό παρουσιάστηκε κατά την ομιλία στο Πανεπιστήμιο του Αμβούργου, δίνοντας έτσι την ευκαιρία στους συμμετέχοντες να αντιληφθούν τα χαρακτηριστικά της γραφής και να κατανοήσουν τη διάταξη του κειμένου στον λίθο.

Το σεμινάριο παρακολούθησαν φοιτητές και μελετητές που ειδικεύονται στην Επιγραφική, στην Ιστορία του Δικαίου και στην Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας από το Πανεπιστήμιο του Αμβούργου και άλλα Πανεπιστήμια της Γερμανίας, αλλά και μελετητές που ειδικεύονται σε άλλους τομείς της έρευνας. Μεταξύ αυτών ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η συμμετοχή των ερευνητών που ασχολούνται με τη μελέτη χειρογράφων από την Ασία, την Αφρική και την Ευρώπη και εργάζονται στο Centre for the Study of Manuscript Cultures (CSMC: https://www.manuscript-cultures.uni-hamburg.de/index_e.html) του Πανεπιστημίου του Αμβούργου.

Η συμμετοχή ερευνητών με διαφορετική επιστημονική ειδίκευση έδωσε τη δυνατότητα να γίνει μια εξαιρετικά γόνιμη συζήτηση όχι μόνο των θεμάτων που άπτονται της Αρχαίας Ιστορίας, της Ιστορίας του Δικαίου και της Επιγραφικής αλλά και ζητημάτων που αφορούν γενικότερα στη χρήση της γραφής, στον γραμματισμό και στη δημοσιοποίηση των γραπτών κειμένων σε διάφορες περιόδους της ιστορίας και από διάφορους λαούς. Κατά αυτό τον τρόπο, κατέστη δυνατή η διεπιστημονική

εξέταση τόσο της επιγραφής από την Ακράϊφια όσο και των άλλων επιγραφικών τεκμηρίων που παρουσιάστηκαν στην ομιλία μου. Ο γόνιμος διάλογος μεταξύ επιστημόνων που ασχολούνται με διαφορετικές ιστορικές περιόδους και πολιτισμούς επέτρεψε να φωτιστούν πτυχές της επιγραφής από την Ακράϊφια, αλλά και άλλων επιγραφών που παρουσιάστηκαν, οι οποίες πιθανώς δεν θα ήταν δυνατόν να εντοπιστούν από τους μελετητές που παραδοσιακά ασχολούνται με τη μελέτη των αρχαίων ελληνικών και λατινικών επιγραφών.

Εκτός από τη συζήτηση διάφορων ζητημάτων που αφορούν στις επιγραφές με ερευνητές από το Center for the Study of Manuscript Cultures, η ομιλία έδωσε τη δυνατότητα να συνεχιστεί η επικοινωνία με αυτό το ερευνητικό κέντρο. Η επαφή με το κέντρο ξεκίνησε το 2016, όταν εργάστηκα στο Center for the Study of Manuscript Cultures ως Petra Kappert Fellow (https://www.manuscript-cultures.uni-hamburg.de/PetraKappertFellow_e.html) για ορισμένους μήνες και συνεχίζεται μέχρι σήμερα.

2) Η ομιλία με τίτλο «Η νομική θέση των γυναικών στη Βοιωτία κατά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Περίοδο» παρουσιάστηκε στην 20^η Συνάντηση Ιστορικών του Δικαίου, που έλαβε χώρα στις 12-13.5.2018 στην Κομοτηνή και διοργανώθηκε από την Καθηγήτρια Μαρία Γιούνη (Νομική Σχολή του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης).

Στην ομιλία παρουσιάστηκαν τα στοιχεία από τις επιγραφές που αφορούν στη νομική θέση των γυναικών στην περιοχή της Βοιωτίας κατά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Περίοδο και εξετάστηκε το ζήτημα της ύπαρξης *κυριείας* στις πόλεις της Βοιωτίας κατά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική περίοδο. Κατά την ομιλία είχα την ευκαιρία να συζητήσω το ζήτημα της νομικής θέσης των γυναικών με ερευνητές της Ιστορίας του Ελληνικού, Ρωμαϊκού και Βυζαντινού Δικαίου. Κατά αυτό τον τρόπο, δόθηκε η δυνατότητα να εξεταστούν όλες οι νομικές πτυχές του θέματος στη Βοιωτία κατά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Περίοδο, ενώ παράλληλα κατέστη δυνατόν να αναδειχθούν ομοιότητες και διαφορές με ρυθμίσεις που απαντούν σε άλλες περιόδους.

3) Η ομιλία με τίτλο «Combining Legal Regulations: Funerary Fines Linked with Donations or Endowments in the Graeco-Roman East», παρουσιάστηκε στην 6^η Συνάντηση των Νέων Ιστορικών του Αρχαίου Ελληνικού Δικαίου που πραγματοποιήθηκε στις 6-7.9.2018 στην Αθήνα και διοργανώθηκε από τον Καθηγητή Edward Harris (Πανεπιστήμιο Durham), την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Αθηνά Δημοπούλου (Νομική Σχολή του

Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών), τον Επίκουρο Καθηγητή Ανδρέα Χέλμη (Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών), την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Σοφία Ανεζίρη (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών) και την Καθηγήτρια Σελήνη Ψωμά (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών).

Κατά την ομιλία παρουσιάστηκε και συζητήθηκε η επιτύμβια επιγραφή *I Aph 2007 12.526* (3^{ος} αι. μ.Χ. - πιθανώς περίπου μέσα του 3^{ου} αι. μ.Χ.: διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://insaph.kcl.ac.uk/iaph2007/iAph120526.html>) από την Αφροδισιάδα της Καρίας. Η επιγραφή παρέχει στοιχεία για τον τρόπο με τον οποίο ένας ιδιώτης κατόρθωσε, μέσω ενός συνδυασμού νομικών ρυθμίσεων και, πιο συγκεκριμένα, μέσω του ορισμού επιτύμβιων χρηματικών ποινών και μιας δωρεάς *sub modo* που συνδεόταν με τη νομική δίωξη για την επιβολή αυτών των χρηματικών ποινών, να διασφαλίσει ότι η βούλησή του που αφορούσε στη διάθεση του ταφικού μνημείου και στη διαίωνιση της προσωπικής του μνήμης θα τηρούνταν. Στην ομιλία έγινε σύγκριση των στοιχείων που παρέχει αυτή η επιγραφή με τα στοιχεία που προσφέρουν τρεις επιτύμβιες επιγραφές από την Ιεράπολη της Φρυγίας που χρονολογούνται στην ίδια περίοδο, τα οποία αφορούν σε παρόμοιους συνδυασμούς νομικών ρυθμίσεων. Κατά αυτό τον τρόπο, κατέστη κατανοητή η ιδιαιτερότητα των νομικών ρυθμίσεων που μνημονεύονται στην επιγραφή από την Αφροδισιάδα και ο τρόπος με τον οποίο αυτές οι νομικές ρυθμίσεις συνδυάστηκαν, ώστε να κατασκευαστεί η διαίωνιση της μνήμης, όπως ακριβώς επιθυμούσε ο ιδρυτής του ταφικού μνημείου.

Δημοσιεύθηκαν τα ακόλουθα άρθρα, στα οποία αξιοποιήθηκαν όλα τα στοιχεία που προέκυψαν από την ενδελεχή μελέτη των επιγραφών και, στην περίπτωση των άρθρων 2 και 3, από τις συζητήσεις που έλαβαν χώρα στο πλαίσιο των ομιλιών:

1) 2018. Τίτλος: «Οι επιτύμβιες επιγραφές με χρηματικές ποινές από τους Φιλίππους». Δημοσιεύθηκε στο Μ. Γιούνη (επιμ.), *Δίκαιο και Ιστορία 3. Πρακτικά ΙΘ΄ Συνάντησης Ιστορικών του Δικαίου, Κομοτηνή, 15-16.10.2016*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 139-169.

Το άρθρο βασίζεται στη μελέτη όλων των δημοσιευμένων ελληνικών και λατινικών επιτύμβιων επιγραφών από τους Φιλίππους στις οποίες ορίζονται χρηματικές ποινές. Όλες οι επιγραφές χρονολογούνται στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Περίοδο και

δημοσιεύθηκαν στον κατάλογο των επιγραφών του P. Pilhofer (*Philippi. Band II: Katalog der Inschriften von Philippi. 2. Auflage* [Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 119]. Tübingen 2009) ή/και στο πρώτο τμήμα του δεύτερου τόμου του συντάγματος των επιγραφών που δημοσιεύθηκε από τον C. Brélaz (*Corpus des inscriptions grecques et latines de Philippes. Tome II: La colonie romaine. Partie 1: La vie publique de la colonie* [Études Épigraphiques 6]. Athènes 2014).

Το άρθρο επικεντρώνεται στη συζήτηση όλων των νομικών ζητημάτων που αφορούν σε αυτές οι επιγραφές. Στην ανάλυση αξιοποιήθηκαν επίσης τα στοιχεία που παρέχουν ελληνικές και λατινικές επιτύμβιες επιγραφές με χρηματικές ποινές από τον χώρο της ελληνορωμαϊκής Ανατολής αλλά και της Δύσης, προκειμένου να καταδειχθούν οι ομοιότητες και οι διαφορές με τις ομοειδείς επιγραφές από τους Φιλίππους. Το άρθρο διακρίνεται σε τρεις βασικές ενότητες: στην πρώτη ενότητα εξετάζεται η χρήση των ταφικών μνημείων, στα οποία χαράχθηκαν οι εν λόγω επιγραφές· στη δεύτερη ενότητα ερευνώνται το φύλο, η νομική κατάσταση, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις και η κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκαν οι ιδρυτές αυτών των ταφικών μνημείων· στην τρίτη ενότητα αναλύονται τα νομικά στοιχεία των κειμένων. Η τρίτη ενότητα, στην οποία πραγματοποιείται η παρουσίαση και η ερμηνεία των νομικών στοιχείων, αποτελεί τον κύριο κορμό του άρθρου.

Παρά το γεγονός ότι πρόκειται για επιτύμβιες επιγραφές, δηλαδή κείμενα στα οποία η επιλογή των πληροφοριών που παρατίθενται έχει υποκειμενικό χαρακτήρα, καθώς εξαρτάται από την επιθυμία του εκάστοτε ιδρυτή του ταφικού μνημείου, οι επιτύμβιες επιγραφές με χρηματικές ποινές παρέχουν στους μελετητές της Ιστορίας του Ελληνικού και του Ρωμαϊκού Δικαίου πολύ σημαντικά ιστορικά στοιχεία. Αξίζει να επισημανθεί ότι η μελέτη των επιγραφών από τους Φιλίππους δίνει επιπλέον τη δυνατότητα να συγκριθούν οι ελληνικές και λατινικές επιτύμβιες επιγραφές που ανήκουν σε αυτή την ομάδα επιτύμβιων επιγραφών, γεγονός που επιτρέπει να διαφανούν οι ομοιότητες και οι διαφορές στη διατύπωση και στο περιεχόμενο, οι οποίες σχετίζονται με τις νομικές ρυθμίσεις που αποσκοπούν στη διευθέτηση της διάθεσης των ταφικών μνημείων κατά τη διάρκεια της ζωής των ιδρυτών ή/και μετά τον θάνατό τους. Είναι χρήσιμο να σημειωθεί ότι, στις επιτύμβιες επιγραφές με χρηματικές ποινές από τους Φιλίππους, αλλά και εν γένει στις ομοειδείς επιτύμβιες επιγραφές από τις ρωμαϊκές επαρχίες της Μακεδονίας, της Θράκης και της Αχαΐας, αυτές οι νομικές ρυθμίσεις αποδίδονται με εξαιρετικά συντομευμένο τρόπο και συχνά με συγκεκριμένες σταθερές φράσεις.

Η συζήτηση των νομικών στοιχείων διακρίνεται σε τέσσερις μικρότερες ενότητες. Μετά από την παρουσίαση της δομής των κειμένων και των σταθερών όρων και εκφράσεων που χρησιμοποιούνται σε αυτά, εξετάζονται οι παραβάσεις που ορίζονται από τους ιδρυτές των ταφικών μνημείων. Αν και διατυπώνονται διάφορες παραβάσεις που αναφέρονται σε διαφορετικές αθέμιτες πράξεις που αφορούν στα ταφικά μνημεία, διαπιστώνεται ότι σε όλες τις περιπτώσεις οι παραβάσεις μπορούν να αναχθούν στη βασική παράβαση της βούλησης του ιδρυτή που αφορά στη διάθεση του ταφικού μνημείου. Στη συνέχεια αναλύονται οι ρυθμίσεις που αποσκοπούν στον ορισμό και στη διευθέτηση διάφορων παραμέτρων της διάθεσης των ταφικών μνημείων. Στο σημείο αυτό η κατανόηση ορισμένων επιμέρους ρυθμίσεων καθίσταται δυνατή χάρη στη συνεξέταση των ομοειδών επιτύμβιων επιγραφών από τις ρωμαϊκές επαρχίες της Μακεδονίας, της Θράκης και της Αχαΐας. Στις επιγραφές από αυτές τις τρεις ρωμαϊκές επαρχίες χρησιμοποιείται η ίδια διατύπωση για την απόδοση πρόσθετων ρυθμίσεων που αφορούν στη διάθεση των ταφικών μνημείων.

Επιπλέον εξετάζονται το νομικό εύρος των παραβάσεων, η σχέση των επιτύμβιων επιγραφών με χρηματικές ποινές με τη διαθήκη, με ένα αυτοκρατορικό διάταγμα που χρονολογείται στην ίδια περίοδο με δύο επιτύμβιες επιγραφές με χρηματική ποινή, αλλά και η αναφορά στην *ὁμολογίαν* σε μια επιτύμβια επιγραφή, προκειμένου να διαφανεί η προέλευση και η σημασία του όρου. Παρά το γεγονός ότι σε κάποιες επιγραφές ο *ordo decurionum* χορηγεί με ψήφισμα την άδεια για τη χρήση ορισμένου δημόσιου χώρου για ταφή, επισημαίνεται η απουσία αναφορών σε κάποια ανάμειξη του *ordo* στην προστασία των ταφικών μνημείων.

Το επόμενο τμήμα της συζήτησης είναι αφιερωμένο στη σταθερή φράση *roenae nomine*, η οποία μνημονεύεται σε ορισμένες επιγραφές από τους Φιλίππους και σε ελάχιστες επιγραφές από τις ρωμαϊκές επαρχίες της Μακεδονίας, της Θράκης και της Αχαΐας. Παρά το γεγονός ότι η φράση προέρχεται από το Ρωμαϊκό Δίκαιο, η ανάλυση της χρήσης της στις επιγραφές από τους Φιλίππους και στις επιγραφές από τρεις ρωμαϊκές επαρχίες που προαναφέρθηκαν καταδεικνύει ότι η φράση, που δηλώνει ότι οι ρυθμίσεις που μνημονεύονται στις επιτύμβιες επιγραφές με χρηματικές ποινές εντάσσονται στην ευρύτερη κατηγορία των διατάξεων τελευταίας βούλησης, αν και προέρχεται από το Ρωμαϊκό Δίκαιο, δεν διατήρησε τη χρήση που είχε στο πλαίσιο του.

Στο τελευταίο τμήμα της τρίτης ενότητας αναλύεται η ρύθμιση που σχετίζεται με το άτομο που θα κατήγγειλε την αθέμιτη χρήση των ταφικών μνημείων (*delator* στις λατινικές και *δηλάτωρ* στις ελληνικές επιγραφές) στους Φιλίππους. Το γεγονός ότι οι

Φίλιπποι ήταν ρωμαϊκή αποικία και η απλή μεταγραφή του όρου στις ελληνικές επιγραφές καταδεικνύουν ότι ο όρος παραπέμπει στη ρωμαϊκή νομική διαδικασία της *accusatio*. Εντούτοις, αν και στην περίπτωση των Φιλίππων η διαδικασία της δίωξης των αθέμιτων πράξεων που αφορούσαν στα ταφικά μνημεία ακολουθούσε το Ρωμαϊκό Δίκαιο, η λειτουργία καταγγελλόντων, στο πλαίσιο των επιτύμβιων επιγραφών στις οποίες ορίζονται χρηματικές ποινές σε περίπτωση παραβίασης των ορισθέντων από τους ιδρυτές, απαντά ήδη σε προγενέστερες επιτύμβιες επιγραφές από τη Μικρά Ασία που ανήκουν στην ίδια ομάδα.

Η μελέτη των επιτύμβιων επιγραφών με χρηματικές ποινές από τους Φιλίππους, οδήγησε στην εξαγωγή ορισμένων συμπερασμάτων για τις επιτύμβιες επιγραφές με χρηματικές ποινές, τα ταφικά μνημεία στα οποία αυτές χαραχθήκαν και τους ιδρυτές τους: τα εν λόγω ταφικά μνημεία προορίζονταν για να επαναχρησιμοποιηθούν ή επαναχρησιμοποιούνταν παρά τα ορισθέντα από τους ιδρυτές τους· οι ιδρυτές των ταφικών μνημείων που επέλεξαν να μνημονεύσουν την παράβαση και τη σχετική χρηματική ποινή στην επιτύμβια επιγραφή τους προέρχονταν από όλες τις νομικές, κοινωνικές και θρησκευτικές ομάδες· οι παραβάσεις που μνημονεύονται αφορούν στην πραγματικότητα σε όλες τις περιπτώσεις στην αθέμιτη χρήση του ταφικού μνημείου, δηλαδή στη χρήση του ταφικού μνημείου που αντίκειται στα ορισθέντα από τον εκάστοτε ιδρυτή του· η επιθυμία να τηρηθεί η βούληση των ιδρυτών που σχετίζεται με τη διάθεση των ταφικών μνημείων διασαφηνίζεται περαιτέρω μέσω της διατύπωσης διάφορων ρυθμίσεων που προσδιορίζουν τα ορισθέντα, θέτοντας πρόσθετες παραμέτρους για τη χρήση των ταφικών μνημείων· η ύπαρξη ορισμένης τοπικής διαδικασίας για την καταγγελία των αθέμιτων πράξεων που αφορούσαν στα ταφικά μνημεία στους Φιλίππους είναι προσαρμοσμένη στο Ρωμαϊκό Δίκαιο, αλλά η ύπαρξη καταγγελλόντων στη διαδικασία επιβολής των χρηματικών ποινών που ορίζονται σε επιτύμβιες επιγραφές αποτελεί στοιχείο που απαντά ήδη σε πρωιμότερες επιγραφές αυτής της ομάδας από τη Μικρά Ασία.

2) 2019. Τίτλος: «The Legal Establishments of Pythis from Imperial Akraiphia (Boiotia)». Δημοσιεύθηκε στο Μ. Γιούνη (επιμ.), *Δίκαιο και Ιστορία 4*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 103-138.

Στο άρθρο μελετάται ενδελεχώς η επιτύμβια επιγραφή *IG VII.2725* (2^{ος} αι. μ.Χ.) από την Ακραίφια, η οποία μνημονεύει τα νομικά μέσα που χρησιμοποίησε η ιδρύτρια του ταφικού μνημείου, *Πυθίς*, για να εξασφαλίσει την προστασία της διάθεσης του ταφικού μνημείου που στήθηκε για τα τέκνα της σύμφωνα με τη βούλησή

της και την απόδοση λατρευτικών τιμών στα δύο αφηρωισμένα τέκνα της. Η απόδοση λατρευτικών τιμών από έναν νεοϊδρυθέντα σύλλογο, ο οποίος είναι αφιερωμένος σε αυτόν τον σκοπό, μέσω μιας δωρεάς *sub modo*, ο ρόλος της πόλης της Ακραΐφιας σε σχέση με αυτόν τον σύλλογο και η εξέταση όλων των ζητημάτων νομικού ενδιαφέροντος παρέχουν σημαντικά στοιχεία για τις επιτύμβιες επιγραφές με χρηματικές ποινές, τη δυνατότητα των γυναικών της Βοιωτίας να αυτενεργούν κατά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Περίοδο, για τη λειτουργία ομοειδών λατρευτικών συλλόγων και εν γένει για τον αφηρωισμό των νεκρών κατά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Περίοδο.

Στην πρώτη ενότητα του άρθρου παρουσιάζεται, μεταφράζεται και σχολιάζεται η επιγραφή. Σε αυτή την ενότητα αξιοποιήθηκαν οι πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν κατά την αυτοψία και τη φωτογράφιση της στήλης στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών (ΜΘ 953), όπου φυλάσσεται η στήλη. Η αυτοψία και η φωτογράφιση της στήλης πραγματοποιήθηκαν έπειτα από τη λήψη σχετικής άδεια από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Βοιωτίας. Κατά την αυτοψία δόθηκε η ευκαιρία να ελεγχθεί το κείμενο, να εντοπιστούν τα επιμέρους χαρακτηριστικά του τρόπου χάραξης και να διαπιστωθεί η διάταξή του επί λίθου.

Η δεύτερη ενότητα του άρθρου είναι αφιερωμένη στην προσωπογραφία. Τα πρόσωπα που μνημονεύονται στην επιγραφή δεν απαντούν σε άλλες επιγραφές από την Ακραΐφια και δεν μπορούν να συνδεθούν με άτομα που φέρουν το ίδιο όνομα και είναι γνωστά από άλλες επιγραφές. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η πιθανή σχέση της ιδρύτριας με τον γνωστό ευεργέτη από την Ακραΐφια *Ἐπαμινώνδα Ἐπαμινώνδου*.

Στην τρίτη ενότητα εξετάζονται όλα τα στοιχεία για τον νέο λατρευτικό σύλλογο, ο οποίος ονομαζόταν *σύνδοκος Ἡρωιαστῶν Ἐπαμινώνδου καὶ Θεοκρίνης*. Σε αυτόν τον σύλλογο φαίνεται ότι συμμετείχαν και οι έφηβοι της πόλης, όπως μπορεί να υποστηριχθεί με βάση τη χρήση του όρου *ἔφηβος* στην επιγραφή, ο οποίος σε αυτή την περίπτωση μπορεί να θεωρηθεί *terminus technicus*. Κατά τη συζήτηση των πληροφοριών που παρέχει το κείμενο αξιοποιούνται τα στοιχεία που μπορούν να συγκεντρωθούν από επιγραφές της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορικής Περιόδου, στις οποίες μνημονεύονται σύλλογοι που συνδέονται με αφηρωισμένους νεκρούς. Οι επιγραφές αυτές επιτρέπουν να γίνει κατανοητή η ιδιαιτερότητα του συλλόγου που μνημονεύεται στην επιγραφή από την Ακραΐφια, η οποία συνίσταται στην πιθανή συμμετοχή των εφήβων της πόλης σε αυτόν τον σύλλογο.

Στις ενότητες 4 έως 6 η συζήτηση επικεντρώνεται στην ανάλυση των ζητημάτων νομικού ενδιαφέροντος.

Στην τέταρτη ενότητα εξετάζονται όλες οι νομικές ρυθμίσεις που μνημονεύονται στην επιγραφή. Πιο συγκεκριμένα, αναλύονται οι παραβάσεις, οι οποίες αφορούν στον ταφικό θάλαμο και στην επιγραφή και οι συνέπειές τους, σχολιάζεται η οριστική εκδίωξη από τον σύλλογο των *ύβριστῶν* που επέμειναν στην προσβλητική συμπεριφορά και η απειλή εναντίον κάθε ατόμου που θα συμπεριφερθεί με τον ίδιο προσβλητικό τρόπο. Είναι αξιοσημείωτο ότι στην εν λόγω επιγραφή οι νομικές ρυθμίσεις που ορίζονται σε σχέση με το ταφικό μνημείο είναι πιο σύνθετες και εκτενείς από αυτές που μνημονεύονται στις δύο άλλες επιτύμβιες επιγραφές με χρηματικές ποινές από την περιοχή της Βοιωτίας, οι οποίες παρουσιάζονται και σχολιάζονται εν συντομία στο άρθρο.

Στην πέμπτη ενότητα εντοπίζονται και αναλύονται οι νομικές πράξεις, οι οποίες παρουσιάζονται ως απόρροια της προσωπικής βούλησης της ιδρύτριας. Η ανάλυση των ορισθέντων αποκαλύπτει ότι αυτές οι νομικές πράξεις λαμβάνουν υπόψη και λειτουργούν εντός του ισχύοντος νομικού πλαισίου, το οποίο η ιδρύτρια κατόρθωσε να αξιοποιήσει. Οι νομικές πράξεις, που αναφέρονται στην επιγραφή με εξαιρετικά συντομευμένο τρόπο, είναι: 1) η ίδρυση του ταφικού μνημείου για τα αφηρωισμένα τέκνα, στο οποίο επικεντρώνονταν οι λατρευτικές δραστηριότητες του συλλόγου· 2) η ίδρυση του λατρευτικού συλλόγου, στο καταστατικό του οποίου θα ορίζονταν ο τρόπος διαχείρισης της δωρεάς *sub modo* χάρη στην οποία επιτυγχανόταν η απρόσκοπτη λειτουργία του και οι υποχρεώσεις των μελών του, αλλά και πιθανώς οι παραβάσεις που αφορούσαν στο ταφικό μνημείο και στην επιγραφή, όπως και οι σχετικές χρηματικές ποινές που επρόκειτο να αποδοθούν στον σύλλογο· 3) η επιβολή *προστίμου* σε όλους τους *ύβριστάς*· 4) η πρόσθετη δια παντός εκδίωξη από τον σύλλογο των *ύβριστῶν* που επέμειναν στην προσβλητική συμπεριφορά τους. Αυτές οι νομικές πράξεις πρέπει να ερμηνευθούν στο πλαίσιο μιας σύντομης χρονικής ακολουθίας η οποία εκκινεί με τον θάνατο των τέκνων της ιδρύτριας και ολοκληρώνεται με τη χάραξη της επιτύμβιας επιγραφής επί λίθου.

Η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς στη νομική συνδρομή *κυρίου* στο σωζόμενο κείμενο καθιστά πιθανόν η ιδρύτρια να έδρασε αυτόνομα. Στο σημείο αυτό εξετάζεται το ζήτημα της ύπαρξης *κυριείας* στη Βοιωτία κατά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Περίοδο. Τα στοιχεία από τη μελέτη επιγραφών που χρονολογούνται στην Ελληνιστική Περίοδο δείχνουν ότι κατά την Ελληνιστική Περίοδο οι γυναίκες δεν χρειάζονταν τη συνδρομή *κυρίου* για την τέλεση όλων των νομικών πράξεων, αλλά μόνο για ορισμένες νομικές πράξεις, οι οποίες είχαν επιπτώσεις σε επίπεδο πόλης. Στο

πλαίσιο αυτό, είναι πιθανόν κατά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Περίοδο η *κυριεία* να έπαυσε να αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την τέλεση νομικών πράξεων από γυναίκες, ακόμη και στην περίπτωση των νομικών πράξεων με ευρύτερο αντίκτυπο.

Στην έκτη ενότητα αναλύεται η ποινική διάσταση των ρυθμίσεων. Η εν λόγω επιγραφή αποτελεί μια από τις ελάχιστες επιγραφές από τις ρωμαϊκές επαρχίες της Μακεδονίας, της Θράκης και της Αχαΐας, στις οποίες παρέχονται πληροφορίες για ορισμένα χαρακτηριστικά των τοπικών διαδικασιών που εφαρμόζονταν για την επιβολή των χρηματικών ποινών που ορίζονταν σε επιτύμβιες επιγραφές και αφορούσαν στην παράβαση των ορισθέντων από τους ιδρυτές. Όπως διαπιστώνεται από την εξέταση του κειμένου, στην περίπτωση των χρηματικών ποινών που επρόκειτο να αποδοθούν στον λατρευτικό σύλλογο, ορίζεται ότι η επιβολή θα γινόταν χωρίς την κρίση της υπόθεσης σε κάποιο δικαστήριο, πιθανότατα από τα μέλη του λατρευτικού συλλόγου. Στην επιγραφή δεν διασαφηνίζεται ο τρόπος επιβολής των χρηματικών ποινών που επρόκειτο να αποδοθούν στην πόλη. Στην ίδια ενότητα σχολιάζονται τα ζητήματα που αφορούν στην πρόσθετη τιμωρία της εκδίωξης των επίμονων *ύβριστων* από τον σύλλογο και στην απειλή εναντίον όλων των μελλοντικών *ύβριστων*. Επίσης εξετάζεται εάν οι χρηματικές ποινές που ορίζονται μπορούσαν να επιβληθούν στο επίπεδο μιας μικρής επαρχιακής πόλης, όπως η Ακραΐφια. Η μελέτη των πληροφοριών που αφορούν σε αυτό το θέμα οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι ρωμαϊκές παρεμβάσεις φαίνεται ότι αποτελούσαν ρυθμίσεις *ad hoc* και δεν αποσκοπούσαν στον ορισμό γενικών κανόνων που αφορούσαν στις διαδικασίες για την κρίση των υποθέσεων.

Η έβδομη ενότητα περιέχει την αναλυτική συζήτηση των στοιχείων που αφορούν στα άτομα που χαρακτηρίζονται στην επιγραφή ως *ύβρισται* και κατονομάζονται σε έναν κατάλογο που παρατίθεται στο τέλος της επιγραφής. Οι *ύβρισται* ήταν μέλη του λατρευτικού συλλόγου που πραγματοποίησαν πράξεις *ύβρεος* σε σχέση με την ιδρύτρια και τον σύζυγό της αλλά και τα αφηρωισμένα τέκνα και οι οποίοι επέμειναν σε αυτή την υβριστική συμπεριφορά, προκαλώντας έτσι τον δια παντός αποκλεισμό τους από τον σύλλογο. Σε αυτό το πλαίσιο, η απόξεση ορισμένων ονομάτων από τον κατάλογο των *ύβριστων* ίσως αποτελεί ένδειξη ότι κάποιοι από τους *ύβριστὰς* κατόρθωσαν να ανατρέψουν την απόφαση για τον δια παντός αποκλεισμό τους.

Η όγδοη ενότητα είναι αφιερωμένη στο ζήτημα του αφηρωισμού των νεκρών ιδιωτών στην Ακραΐφια κατά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Περίοδο. Σε αυτή τη συζήτηση αξιοποιούνται οι μαρτυρίες που παρέχουν επιγραφές και γραμματειακές

πηγές, που αφορούν στον αφηρωισμό κατά την Κλασική και την Ελληνιστική Περίοδο. Αυτός ο τρόπος ανάλυσης επιτρέπει να γίνουν κατανοητές οι διαφορές στην έννοια του αφηρωισμού κατά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Περίοδο. Η μελέτη των χαρακτηριστικών του αφηρωισμού των τέκνων της ιδρύτριας και των στοιχείων για τον λατρευτικό σύλλογο καταδεικνύει ότι ο αφηρωισμός και ο λατρευτικός σύλλογος πρέπει να ερμηνευθούν στο πλαίσιο των ελληνικών αντιλήψεων που αφορούν σε αυτά τα θέματα.

Η επιγραφή από την Ακράϊφια πλουτίζει τις γνώσεις μας για πολλά θέματα που αφορούν στις επιτύμβιες επιγραφές με χρηματικές ποινές και στις νομικές ρυθμίσεις που αυτές διαιωνίζουν, αλλά και στις αντιλήψεις περί αφηρωισμού κατά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Περίοδο. Οι νομικές ρυθμίσεις που μνημονεύονται στην επιγραφή είναι ιδιόζουσες, καθώς οι επιπτώσεις τους υπερβαίνουν το στενό ατομικό πλαίσιο στο οποίο ανήκει η πλειονότητα των επιτύμβιων επιγραφών με χρηματικές ποινές από τις ρωμαϊκές επαρχίες της Μακεδονίας, της Θράκης και της Αχαΐας. Στην περίπτωση της επιγραφής από την Ακράϊφια τα ορισθέντα συγκροτούν μια σειρά προσεκτικά σχεδιασμένων νομικών ρυθμίσεων και πράξεων, οι οποίες φαίνεται ότι πραγματοποιήθηκαν από την ιδρύτρια χωρίς τη συνδρομή *κυρίου* και αποσκοπούσαν στην προστασία των ορισθέντων από αυτήν. Τα ορισθέντα αφορούν στη διάθεση του ταφικού μνημείου, στη διασφάλιση της απόδοσης μεταθανάτιων λατρευτικών τιμών στους αφηρωισμένους νεκρούς και στην επιβολή κάποιων από τις χρηματικές ποινές, σε περίπτωση που η βούληση της ιδρύτριας που αφορούσε στο ταφικό μνημείο παραβιαζόταν. Το εύρος των νομικών ρυθμίσεων και οι επιπτώσεις τους συνάδουν με την πιθανή σύνδεση της ιδρύτριας με τον *Έπαμινώνδα Έπαμινώνδου*. Η απόξεση ορισμένων ονομάτων από τον κατάλογο των *ύβριστων*, αποτελεί ένα είδος αντίστροφης *damnatio memoriae* και στρέφει την προσοχή στο γεγονός ότι οι επιγραφές ήταν σε πολλές περιπτώσεις «ζωντανά» κείμενα χαραγμένα στον λίθο, δηλαδή «εν εξελίξει» κατασκευές των σύγχρονων γεγονότων, της ατομικής και της συλλογικής μνήμης, που προορίζονταν για τους συγχρόνους και τις επόμενες γενεές.

3) 2019. Τίτλος: «Constructing Commemoration in Imperial Aphrodisias: the Case of Apollonios». Δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Tyche*. *Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik* 34, 95-114.

Το άρθρο εξετάζει το ζήτημα της διαιώνισης της ατομικής μνήμης κατά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Περίοδο στην Αφροδισιάδα της Καρίας με βάση τα στοιχεία που παρέχει η επιτύμβια επιγραφή *I Aph 2007 12.526* (3^{ος} αι. μ.Χ. - πιθανώς περίπου

μέσα του 3^{ου} αι. μ.Χ.). Η επιγραφή παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, καθώς παρέχει στοιχεία για τον συνδυασμό μνημειακών κατασκευών και νομικών ρυθμίσεων, προκειμένου να προβληθεί η ταυτότητα, που ο ιδρυτής του ταφικού μνημείου, *Απολλώνιος*, επέλεξε να παρουσιάσει στους σύγχρονούς του και στις επόμενες γενεές, αλλά και να διαφυλαχθεί η διαιώνιση της μνήμης του ιδρυτή κατά τον επιθυμητό τρόπο. Το σύνθετο πλέγμα των νομικών ρυθμίσεων υπερέβαινε τα στενά προσωπικά όρια του ιδρυτή και γινόταν ζήτημα της πόλης, το οποίο περιελάμβανε την ανάμειξη των *ίεροποιών* και των βουλευτών της Αφροδισιάδας στην προστασία της βούλησης του ιδρυτή.

Μετά από την παρουσίαση όλων των διαθέσιμων στοιχείων για την επιγραφή στην πρώτη ενότητα του άρθρου, στη δεύτερη ενότητα αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο ο ιδρυτής κατόρθωσε να δημιουργήσει ένα ορατό πλέγμα συνδέσεων, στο πλαίσιο του οποίου μια σειρά από μνημειακές κατασκευές και οι νομικές ρυθμίσεις που συνδέονταν με αυτές λειτουργούσαν αλληλένδετα και σύμφωνα με τα ορισθέντα από τον ιδρυτή του ταφικού μνημείου. Αυτές οι μνημειακές κατασκευές αναφέρονται στην επιγραφή σχεδόν με αντίστροφη χρονολογική σειρά, ξεκινώντας από την πιο πρόσφατη, την ίδρυση του ταφικού μνημείου, και φτάνοντας στην πρωιμότερη, την ανέγερση των τιμητικών αγαλμάτων του ιδρυτή, της συζύγου και του γιου του.

Τα αγάλματα αυτά έφεραν στις βάσεις επιγραφές στις οποίες θα γινόταν λόγος για τη δωρεά *sub modo* από τον ιδρυτή προς τη βουλή και πιθανώς και για τους όρους της. Χάρη σε αυτήν τη δωρεά ρυθμιζόταν και διασφαλιζόταν η νομική δίωξη των παραβάσεων των ορισθέντων από τον ιδρυτή. Η αναφορά στην ακριβή θέση αυτών των αγαλμάτων πρέπει να ερμηνευθεί στο πλαίσιο της δημιουργίας ενός ορατού δικτύου συνδέσεων, με το οποίο ο ιδρυτής κατόρθωσε να συνδέσει στη μνήμη των ατόμων που θα διάβαζαν την επιτύμβια επιγραφή, το ταφικό μνημείο και τα τιμητικά αγάλματα. Κατά αυτό τον τρόπο, εξασφαλιζόταν η διαιώνιση της μνήμης του ιδρυτή, ενώ οι αναγνώστες των επιγραφών θα ήταν σε θέση να πληροφορηθούν τις νομικές ρυθμίσεις, γεγονός που θα διευκόλυνε την τήρησή τους. Με αυτόν τον τρόπο, ο ιδρυτής κατόρθωσε να δημιουργήσει έναν πολύπλοκο συνδυασμό μνημείων και επιγραφών σε δημόσιο χώρο που λειτουργούσε ως μια ευρύτερη ορατή κατασκευή, η οποία αποσκοπούσε στη διαιώνιση της μνήμης του ιδρυτή.

Στην τρίτη ενότητα εντοπίζονται και αναλύονται οι παραβάσεις που ορίζονται στην επιτύμβια επιγραφή. Το κύριο τμήμα της επιγραφής αναφέρεται στις νομικές ρυθμίσεις που αφορούσαν στην προστασία της διάθεσης του ταφικού μνημείου κατά

τα ορισθέντα από τον ιδρυτή και στη δίωξη των προσώπων που θα παραβίαζαν την εκπεφρασμένη βούλησή του. Στο πλαίσιο αυτό, ορισμένες παραβάσεις διατυπώνονται σε σχέση με συγκεκριμένα μέρη του ταφικού μνημείου. Η διπλή παράβαση, που μνημονεύεται πρώτη κατά σειρά, αναφέρεται στο κύριο τμήμα του ταφικού μνημείου, δηλαδή στη σαρκοφάγο, στην οποία επρόκειτο να αποτεθεί ο ιδρυτής και τα άτομα που εκείνος είχε επιλέξει. Πιο συγκεκριμένα, απαγορεύεται η απόθεση νεκρού ή η απομάκρυνση σορού μετά από την απόθεση των δικαιούχων και το σφράγισμα της σαρκοφάγου. Ο χρονικός ορίζοντας αυτών των απαγορεύσεων είναι συγκεκριμένος και αφορά στο χρονικό διάστημα μετά τον θάνατο του όλων των δικαιούχων.

Σημαντικά στοιχεία για την κατανόηση αυτής της παράβασης παρέχει η διάκριση δύο διαφορετικών περιπτώσεων ενοχής. Όπως καθίσταται σαφές από την ανάλυση του κειμένου, πραγματοποιείται μια σαφής διάκριση μεταξύ του ατόμου που θα πραγματοποιούσε την αθέμιτη πράξη και του ατόμου που θα ανέθετε την αθέμιτη πράξη σε κάποιον άλλον. Και στις δύο περιπτώσεις οι ένοχοι επρόκειτο να τιμωρηθούν εξίσου. Αυτή η διάκριση παρέχει μια σημαντική πληροφορία, καθώς συνεπάγεται τη διάκριση μεταξύ του φυσικού δράστη, ο οποίος έφερε προσωπική ευθύνη για την πράξη του, και του ατόμου που είχε έμμεση ανάμειξη στις αθέμιτες πράξεις η οποία συνίστατο στην ανάθεση των αθέμιτων πράξεων σε κάποιον άλλον, και ο οποίος έφερε έμμεση ευθύνη. Με τον ορισμό ενός ευρύτερου πλαισίου ενοχής, εντός του οποίου τόσο η φυσική όσο και η ηθική ανάμειξη, τιμωρούνταν, οι ρυθμίσεις που μνημονεύονται στην επιγραφή επιτρέπουν να ανιχνευθεί η προσπάθεια για να οριστεί μια ευρύτερη αντίληψη περί ενοχής.

Η δεύτερη παράβαση αφορά στην επιτύμβια επιγραφή και, πιο συγκεκριμένα, στρέφεται εναντίον του ατόμου που θα απέκοπτε την επιγραφή από το ταφικό μνημείο. Σε αυτή την περίπτωση η παράβαση έχει άμεση ισχύ, δηλαδή αφορά στο χρονικό διάστημα αμέσως μετά τη χάραξη της επιτύμβιας επιγραφής.

Η επιγραφή μνημονεύει και άλλες ρυθμίσεις που σχετίζονται με τη διάθεση των άλλων ταφικών θέσεων, που είχε το ταφικό μνημείο. Εντούτοις, σε αυτές τις περιπτώσεις οι ρυθμίσεις και οι σχετικές απαγορεύσεις δεν συνδέονται από ορισμένες ποινές.

Στην τέταρτη ενότητα αναπτύσσεται το θέμα της τιμωρίας των παραβατών. Εκτός από τις χρηματικές ποινές, ο παραβάτης επρόκειτο να υποστεί και τιμωρίες θρησκευτικής φύσης, που εκφράζονται με κατάρες, οι οποίες στρέφονται τόσο εναντίον του ενόχου, όσο και εναντίον των απογόνων και ολόκληρης της γενιάς του,

ενώ επίσης δηλώνεται ότι ο ένοχος θα στερούνταν ταφής και θα τιμωρούνταν ως *άσεβής*, και *τυμβωρύχος*, ιδιότητες που είχαν σημαντικές θρησκευτικές και κοινωνικές επιπτώσεις. Περισσότερες πληροφορίες παρέχονται για την επιβολή των χρηματικών ποινών, την οποία ο ιδρυτής φρόντισε να ρυθμίσει με κατάλληλες και προσεκτικά μελετημένες πράξεις. Όπως ορίζεται στο κείμενο, οι εκάστοτε *νεοποιοί* του ναού της Αφροδίτης επρόκειτο να πραγματοποιήσουν τη νομική δίωξη των παραβατών και οι χρηματικές ποινές που επρόκειτο να επιβληθούν θα διετίθεντο στο ταμείο του ιερού της θεάς. Στη νομική δίωξη των παραβατών εμπλέκονται και οι βουλευτές της πόλης μέσω μιας δωρεάς *sub modo*, με βάση την οποία ένα χρηματικό ποσό θα διανεμόταν ετησίως στα μέλη της βουλής. Στην επιγραφή δεν διασαφηνίζεται το χρηματικό ποσό της δωρεάς ούτε ο τρόπος με τον οποίο επρόκειτο η βουλή να τη διαχειριστεί, προκειμένου να αποφέρει το ποσό που θα ήταν απαραίτητο για την πραγματοποίηση των ετήσιων διανομών στους βουλευτές.

Η ανάμειξη των *νεοποιών* και των βουλευτών συνεπαγόταν ότι η ευθύνη θα βάρυνε και στις δύο περιπτώσεις τις δύο ομάδες αξιωματούχων συλλογικά. Εντούτοις, ο ρόλος τους σε σχέση με τη νομική δίωξη των παραβάσεων και την επιβολή των συναφών χρηματικών ποινών δεν ήταν ίδιος. Οι *νεοποιοί* καλούνταν να επιτελέσουν έναν διπλό ρόλο, καθώς επρόκειτο να αναλάβουν την επιβολή των χρηματικών ποινών αλλά και τη διάθεση των χρημάτων για τον καλλωπισμό της Αφροδίτης, ενώ τα μέλη της βουλής θα συμμετείχαν μόνο στη νομική δίωξη των παραβάσεων. Μέσω της ανάμειξης της βουλής χάρη στη δωρεά *sub modo*, ο ιδρυτής κατόρθωσε να διασφαλίσει ότι οι βουλευτές θα ασχολούνταν όχι μόνο με τη νομική δίωξη των παραβάσεων, αλλά ακόμη, πιθανότατα, και με την εποπτεία για την τήρηση των ορισθέντων που αφορούσαν στους *νεοποιούς*.

Στην πέμπτη ενότητα περιγράφονται οι νομικές πράξεις που μνημονεύονται ή υπονοούνται στην επιγραφή. Η παλαιότερη νομική πράξη ήταν η δωρεά *sub modo* προς τη βουλή, με βάση την οποία θα λάμβαναν χώρα οι ετήσιες διανομές προς τους βουλευτές, οι οποίες πιθανώς θα πραγματοποιούνταν την ημέρα των γενεθλίων του ιδρυτή στον χώρο του ταφικού μνημείου του ή μάλλον ενώπιον του τιμητικού αγάλματός του. Αυτή η δωρεά ενδέχεται να οδήγησε στην απόφαση της βουλής και πιθανώς και του δήμου για την ανέγερση των τιμητικών αγαλμάτων για τον ιδρυτή, τη σύζυγο και τον γιο του. Η πιο πρόσφατη νομική πράξη ήταν η ίδρυση του ταφικού μνημείου σύμφωνα με τα ορισθέντα από τον ιδρυτή του, στο πλαίσιο της οποίας ένα *αντίγραφον* της επιτύμβιας επιγραφής κατατέθηκε στο *χρεωφυλάκιον* της

Αφροδισιάδας. Η κατάθεση στο *χρεωφυλάκιον* της πόλης παρείχε την «επίσημη» αναγνώριση των όρων της ίδρυσης του ταφικού μνημείου και έτσι την πρόσθετη γενική επικύρωση των ρυθμίσεων. Εντούτοις, αξίζει να σημειωθεί ότι ο ρόλος της επιτύμβιας επιγραφής και των επιγραφών που είχαν χαραχθεί στη βάση των τιμητικών αγαλμάτων ήταν επίσης σημαντικός. Αυτές οι επιγραφές διαιώνιζαν τη μνήμη του ιδρυτή, δημοσιοποιούσαν τα ορισθέντα από τον ίδιο, αλλά και αποτελούσαν αναπόσπαστα τμήματα του ευρύτερου οπτικού δικτύου συνδέσεων χάρη στο οποίο διαιωονίζοταν η μνήμη του, όπως ακριβώς επιθυμούσε ο ιδρυτής.

Η ιδιαιτερότητα της επιγραφής από την Αφροδισιάδα εντοπίζεται στον περίτεχνο τρόπο με τον οποίο ο ιδρυτής συνέδεσε την προστασία της προσωπικής του βούλησης που αφορούσε στη διάθεση του ταφικού μνημείου του και η οποία, εκτός από θρησκευτικές τιμωρίες, συνεπαγόταν την επιβολή δύο χρηματικών ποινών, με τους *νεοποιούς* αλλά και τη βουλή μέσω μιας δωρεάς *sub modo*. Στο σημείο αυτό πρέπει να δίνει διάκριση μεταξύ του προσωπικού χαρακτήρα που είχαν οι διανομές προς τους βουλευτές και της ευρύτερης σημασίας που είχε η διάθεση των χρηματικών ποινών για τον καλλωπισμό της Αφροδίτης, καθώς, στην περίπτωση της Αφροδισιάδας, δηλαδή σε μια πόλη στην οποία η θεά Αφροδίτη είχε έναν ξεκάθαρο «πολιτικό» χαρακτήρα, η διάθεση αυτών των χρηματικών ποσών για τη θεά αποτελούσε μια πιθανή ευεργεσία προς την ίδια την πόλη. Η σύνδεση των νομικών ρυθμίσεων του ιδρυτή με τους *νεοποιούς* και τους βουλευτές της Αφροδισιάδας είχε ως αποτέλεσμα οι νομικές ρυθμίσεις να έχουν ευρύτερο αντίκτυπο, καθώς υπερέβαιναν το στενό προσωπικό επίπεδο και γίνονταν ένα ζήτημα που είχε επιπτώσεις σε επίπεδο πόλης. Έτσι, χάρη στον έξυπνο τρόπο με τον οποίο συνδυάστηκαν οι νομικές ρυθμίσεις, ο ιδρυτής κατόρθωσε όχι μόνο να ορίσει και να διασφαλίσει κατά το δυνατόν τη διάθεση του ταφικού του μνημείου, όπως επιθυμούσε, αλλά και να δημιουργήσει και να εξασφαλίσει τη διαίωνιση της μνήμης του και ως ευεργέτη της πόλης.

Αξίζει να επισημανθεί ότι οι σύνθετες νομικές ρυθμίσεις του ιδρυτή αφορούσαν μόνο σε αξιωματούχους της πόλης και δεν αναφέρουν κάποιον Ρωμαίο αξιωματούχο. Παρά το γεγονός ότι η Αφροδισιάδα ήταν μια *civitas libera* και έτσι βρισκόταν τυπικά εκτός της δικαιοδοσίας του επαρχιακού διοικητή, το προνόμιο αυτό δεν απέκλειε της παρεμβάσεις του διοικητή στην πόλη για θέματα νομικής φύσης. Μάλιστα υπάρχουν αρκετές μαρτυρίες οι οποίες χρονολογούνται στους 2^ο-3^ο αι. μ.Χ. και παρέχουν πληροφορίες για την αντίδραση εναντίον ρωμαϊκών παρεμβάσεων που αφορούσαν σε διαθήκες. Το γεγονός ότι στην υπό εξέταση επιγραφή ο ιδρυτής δεν έλαβε υπόψη το

ενδεχόμενο μιας τέτοιας παρέμβασης μπορεί να ερμηνευθεί στο πλαίσιο της ανάμειξης των νεοποιών και των βουλευτών της πόλης μέσω των νομικών ρυθμίσεων, οι οποίοι έτσι θα κινητοποιούνταν για την τήρηση των ορισθέντων από τον ιδρυτή.

Στις παραπάνω ομιλίες και κυρίως στις δύο νεότερες δημοσιεύσεις μελετήθηκαν και σχολιάστηκαν σε βάθος, στις περιπτώσεις που οι επιγραφές παρείχαν σχετικές πληροφορίες, τα ζητήματα που παρουσιάστηκαν στην ερευνητική πρόταση που κατατέθηκε μαζί με την αίτηση για την εκπόνηση της μεταδιδακτορικής έρευνας. Πιο συγκεκριμένα, μελετήθηκαν ο τρόπος με τον οποίο διατυπώνονται οι δωρεές sub modo και οι νομικές ρυθμίσεις με τις οποίες συνδέονται οι υπό εξέταση δωρεές, η νομική κατάσταση και η κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκαν τα πρόσωπα που τις ορίζουν, οι επιπτώσεις που είχαν, η έκφραση του ευεργετισμού μέσω αυτών των δωρεών, οι θρησκευτικές και κοινωνικές αντιλήψεις που εκφράζονται μέσω αυτών, το ζήτημα της διαίωνισης της ατομικής μνήμης και η νέα αντίληψη περί αφηρωισμού κατά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Περίοδο. Η ενδελεχής εξέταση των επιγραφών στα παραπάνω άρθρα έδωσε τη δυνατότητα να σχολιαστούν εκτενώς οι εν λόγω επιγραφές και οι νομικές ρυθμίσεις που μνημονεύουν και, στο πλαίσιο αυτό, να αξιοποιηθούν όλες οι σχετικές μαρτυρίες που προσφέρουν άλλες επιγραφές και οι γραμματειακές πηγές.

Οι παραπάνω δημοσιεύσεις αποτελούν τους πρώτους καρπούς της μεταδιδακτορικής έρευνας η οποία διεξήχθη υπό δυσχερείς συνθήκες εξαιτίας της πανδημίας COVID-19. Η ερευνητική εργασία πάνω στο θέμα των δωρεών και των κληροδοτημάτων που σχετίζονται με τη φροντίδα ταφικών χώρων και την απόδοση μεταθανάτιων τιμών στην ελληνορωμαϊκή Ανατολή κατά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Περίοδο συνεχίζεται και πρόκειται εν ευθέτω χρόνω να οδηγήσει σε περαιτέρω ομιλίες και στη δημοσίευση άρθρων. Ένα θέμα που μελετήθηκε κατά τη διεξαγωγή της μεταδιδακτορικής έρευνας, αλλά λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών η μελέτη δεν κατέστη δυνατόν να ολοκληρωθεί, ώστε τα αποτελέσματά της να κατατεθούν για δημοσίευση, αφορά στα ταφικά μνημεία που συνδέονται με κήπους στην ελληνορωμαϊκή Ανατολή. Οι επιγραφές που παρέχουν πληροφορίες για αυτό το ζήτημα είναι ευάριθμες, αλλά η ανάλυσή τους κατέδειξε ότι είναι δυνατόν να αξιοποιηθούν σε ομιλίες και να οδηγήσουν σε δημοσιεύσεις. Τα ζητήματα που πρόκειται να μελετηθούν αφορούν στην ταυτότητα των ατόμων που επέλεξαν να συνδέσουν τα ταφικά μνημεία τους με κήπους, σε όλες τις νομικές ρυθμίσεις στις οποίες βασιζόταν η λειτουργία τους και στις επιπτώσεις που είχαν αυτές. Ένα άλλο θέμα, που σχολιάστηκε στο πλαίσιο της

επιγραφής από την Αφροδισιάδα και πρόκειται να αποτελέσει αντικείμενο περαιτέρω μελέτης, προκειμένου να παρουσιαστεί σε ομιλία και να κατατεθεί για δημοσίευση, είναι το ζήτημα της διεύρυνσης της έννοιας της ενοχής. Το ζήτημα αυτό αποτελεί ένα θέμα που προέκυψε κατά την έρευνα που διεξήχθη στο πλαίσιο της μεταδιδακτορικής έρευνας, η εξέταση του οποίου δύναται να προσφέρει σημαντικά στοιχεία για την κατανόηση των επιπτώσεων των νομικών ρυθμίσεων και εν γένει την εξέλιξη στις ποινικές διαδικασίες κατά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Περίοδο.

Donations and bequests *sub modo* in the Graeco-Roman East

My postdoctoral research was conducted from 1/1/2017 until 30/11/2021. During this period, I have gathered and extensively studied Greek and Latin inscriptions, that commemorate donations and bequests *sub modo*, that are aimed at the care of burial spaces and the rendering of postmortem honors in the Graeco-Roman East (Asia Minor and mainland Greece). The inscriptions that constituted the object of my study are dated to the Roman Imperial Period. Some of the results of my research were presented in the following talks:

4) The paper “An Endowment *sub modo* from Imperial Akraiphia (Boiotia)” was presented at the Workshop that was organized by Professor Kaja Harter-Uibopuu (University of Hamburg) on 13 March 2018 at the University of Hamburg.

The talk focused upon the funerary inscription *IG VII.2725* (2nd c. CE) from Akraiphia, that commemorates a donation *sub modo* as well as other legal regulations, that aimed to secure the disposal of the funerary monument according to the founder’s wish and the rendering of cultic rites to the founder’s heroized children.

During my stay in Hamburg I visited the research program *Inscriptiones Graecae*, where I had the chance to examine a squeeze of the inscription kept at the program’s archive. The examination of the squeeze allowed me to check the text which was published by the previous editors, to trace the characteristics of the script and to clarify the layout of the inscribed text.

Moreover, I had the chance to meet with scholars from the “Centre for the Study of Manuscript Cultures” (CSMC) of the University of Hamburg, who are engaged in the study of other historic periods and cultures. The scholars from the Center, who attended my talk, offered many interesting comments on the inscription. Their contribution to the talk provided an opportunity for cross-cultural study, that shed light on the differences and similarities pertaining to the use of texts in different cultures and historic periods.

5) The paper “Η νομική θέση των γυναικών στη Βοιωτία κατά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Περίοδο” was presented at the 20th Meeting of Legal Historians that took place on 12-13 May 2018 in Komotini. The meeting was organized by Professor Maria Youni (Department of Law, Democritus University of Thrace).

The talk examined the evidence derived from inscriptions that pertain to the legal status of women in Boiotia during the Roman Imperial Period and specifically addressed the question of the female legal capacity in Boiotia during this period.

- 6) The paper “Combining Legal Regulations: Funerary Fines Linked with Donations or Endowments in the Greco-Roman East” was presented at the 6th Meeting of Young Legal Historians that took place on 6-7 September 2018 in Athens. The meeting was organized by Professor Edward Harris (Emeritus, University of Durham), Associate Professor Athina Dimopoulou (School of Law - NKUA), Assistant Professor Andreas Helmis (School of Law - NKUA), Associate Professor Sophia Aneziri (Faculty of History and Archaeology - NKUA) and Professor Selene Psoma (Faculty of History and Archaeology - National and Kapodistrian University of Athens).

The talk focused on an apt example of the combination of legal regulations provided by a funerary inscription from Aphrodisias (*I Aph 2007* 12.526, 3rd c. CE - probably ca. mid. 3rd c. CE). The establishments of the founder of the funerary monument, Apollonios, were analyzed and consequently compared with the combined legal regulations commemorated in two contemporary funerary inscriptions from Hierapolis, so that their extent and importance could become clear. The legal measures that Apollonios employed were interpreted within the context of the creation of a wider network of commemorative establishments that were exploited in order to create the desired self-image as a civic benefactor.

The results of the conducted research were published in the following articles:

- 4) 2018. Title: “Οι επιτύμβιες επιγραφές με χρηματικές ποινές από τους Φιλίππους”. Published in M. Youni (ed.), *Δίκαιο και Ιστορία 3*, Athens-Thessalonike, 139-169.

The article draws on the thorough study of all Greek and Latin funerary inscriptions from Philippi dated to the Roman Imperial Period, in which funerary fines are set in case the founders’ wish regarding the disposal of their funerary monuments is breached.

- 5) 2019. Title: “The Legal Establishments of Pythis from Imperial Akraiphia (Boiotia)”. Published in M. Youni (ed.), *Δίκαιο και Ιστορία 4*, Athens-Thessalonike, 103-138.

The article is the outcome of the exhaustive study of the funerary inscription *IG VII.2725* (2nd c. CE) from Akraiphia. The discussion centers upon the analysis of the

legal measures which the founder of the funerary monument, Pythis, utilized in order to secure the disposal of the funerary monument that was established for her heroized children according to her wish and the rendering of cultic rites to them by a newly established association. Additionally other important legal issues were addressed, such as the female legal capacity in Boiotia during the Roman Imperial Period, the function of similar cultic associations and the nature of the heroization of private dead during the Roman Imperial Period.

6) 2019. Title: “Constructing Commemoration in Imperial Aphrodisias: the Case of Apollonios”. Published in *Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik* 34, 95-114.

The article discusses an epitaph from Aphrodisias (*I Aph 2007 12.526*: available at <http://insaph.kcl.ac.uk/iaph2007/iAph120526.html>, 3rd - possibly ca. mid. 3rd c. CE). The founder of the funerary monument, Apollonios, exploited a combination of visual and legal means in order to construct his commemoration. The distinctiveness of Apollonios’ case is traced in the way with which he linked his legal regulations with two boards of civic magistrates, the temple builders and the councillors. Thus, he broadened the impact of his regulations and linked them with the city.

The aforementioned publications constitute only a small sample of the scientific material gathered and studied within the context of the postdoctoral research, since the COVID-19 pandemic hindered in many ways the conduct of scientific research. Two of the topics, that were studied during the postdoctoral research, but the difficult conditions due to the pandemic rendered the publication of the results impossible, pertain to the establishment of funerary monuments linked with funerary gardens in the Graeco-Roman East and the process regarding the widening of the notion of guilt. It is my intention to follow through with the study of these topics and to publish the results of my research in due time.